

Dreptul, religia și pacea lumii

JOHN WITTE JR.

Orice instituție devotată cauzei păcii, democrației și drepturilor omului se poate întreba dacă nu cumva zilele îi sînt numărate, țelurile pot fi oare atinse, iar principiile nu sînt prea idealiste.

Căci lumea de astăzi este sfișiată de paradoxuri și crize. Pe de o parte, în ultimii douăzeci de ani, lumea a fost martora unei transformări democratice de o fervoare aproape apocaliptică. Zidul Berlinului a căzut. Europa de Est a fost eliberată. Imperiul Sovietic nu mai există. Autocrațiile africane s-au destrămat. Apartheidul a dispărut. Dictatorii latino-americani au abdicat. Chiar vechile rivalități dintre Roma și Ierusalim, dintre evrei și palestinieni s-au mai îndulcit. Un sentiment de ușurare și mîndrie îi încearcă, probabil, pînă și pe cei mai cinici.

Pe de cealaltă parte, astăzi lumea este sfișiată de neliniște și tragedii — de o decisivă luptă finală între bine și rău, dacă nu din punct de vedere militar, atunci din perspectivă morală. Asasinarea plină de cruzime a primului ministru Rabin și ororile din Hebron sînt doar ultimele acte ale unei drame disperate care pare să fi cuprins întreaga lume. Păstrînd încă în minte amintirea gulagurilor, a războiului mondial și a Holocaustului, azi sîntem martorii măcelului însîngerat din Ruanda, Burundi și Sudan, ai genocidului tragic din Balcani, ai neliniștii generale din America Centrală, Africa de Vest, Asia de Sud, Peninsula Coreeană și părți ale fostului bloc sovietic. Fiecare continent se confruntă în prezent cu mișcări de unificare politică crescîndă, cărora li se opune o balcanizare radicală, cu blînde mișcări religioase ecumenice, cărora le stă în față un fundamentalism radical, cu pluralismul moral rațional, concurat de un șocant relativism moral. Chiar în democrațiile vestice, mai bătrîne și mai stabile, amarele războaie culturale au reunit apărători ai diferitelor tradiții învechite împotriva batalionelor noilor deconstructiviști. În America, prăpastia dintre urban și rural, ghetou și suburbie, negri și albi, heterosexuali și homosexuali, bătrîni și tineri, avuți și săraci, agresori și victime, pare să se adîncească din ce în ce mai mult.

Crearea unei punți peste această prăpastie, descompunerea paradoxurilor democratizării și demolării simultane a ordinii lumii este una dintre cele mai imperioase urgențe ale secolului XXI.

O mare parte din rezolvarea acestei urgențe trebuie lăsată în seama celor pricepuți — cum ar fi Centrul Steinmetz sau alte instituții — căci ei se străduiesc să găsească resursele și componentele unei noi păci. Aceste componente trebuie, cu siguranță, căutate și în simbolurile și structurile comune, în principiile și procesele comune științei și comerțului din întreaga lume, literaturii, limbii și mass-mediei întregului glob, în mediul înconjurător care înmugurește, în îngrijirea sănătății și în mișcările de conservare a tradițiilor. Dar acestea sînt, toate, dincolo de sfera cunoașterii mele.

Prezentul studiu este foarte simplu, dar și contrar intuiției. Foarte simplu, deoarece susține că orice soluție a crizei mondiale trebuie să instaureze un regim al respectării legii și drepturilor omului. A demonstra aceasta, ar însemna a reafirma evidența. Acea parte a ei care contrazice intuiția susține că religia trebuie să fie o dimensiune vitală a oricărui regim legal și al drepturilor omului.

Legile moderne ale drepturilor omului nu vor fi un panaceu al crizei mondiale din secolul viitor, nu vor asigura o pace instantanee, dar vor fi o parte foarte importantă a oricărei soluții. Religiile nu vor fi aliați ușor de angajat, dar lupta pentru drepturile omului nu poate fi câștigată fără ele. Căci legile drepturilor omului sînt idealuri abstracte înăscute, afirmații universale ale dorinței unei vieți și societăți prospere. Depinde doar de creativitatea comunităților și instituțiilor umane să le dea conținut și coerență, să asigure „scara de valori care să conducă exercitarea și manifestările lor concrete”, conform unei celebre aserțiuni a lui Jacques Maritain.

Religia este o condiție inerentă vieții omului și comunităților umane. Religiile asigură întotdeauna resurse universale și grile valorice cu ajutorul cărora persoanele și comunitățile se autoguvernează. Religiile trebuie deci văzute ca aliați indispensabili în lupta modernă pentru drepturile omului. Credința și lucrarea lor trebuie invocate pentru a da înțeles și măsură cererilor abstracte ale normelor drepturilor omului, pentru a înzestra cu spirit și sfințenie ideile și instituțiile legale.

Am să dezvolt în trei părți această teză simplă și care contrazice intuiția. Mai întâi, am să demonstrez că toate legile (inclusiv legile drepturilor omului) au în mod necesar resurse, dimensiuni și corelative religioase. În al doilea rînd, am să demonstrez că mișcarea modernă pentru drepturile omului s-a sărăcit și chiar s-a autofalimentat datorită deprecierei convenționale a rolurilor și drepturilor religiei. Am să demonstrez apoi, în al treilea rînd, că ideile și instituțiile religioase au nevoie de un regim sănătos bazat pe lege, democrație și drepturile omului și am să ilustrez această parte cu exemple din propria mea tradiție creștină.

Drept și religie

Primul punct al studiului meu, care contrazice intuiția, este că dreptul și religia există într-o interacțiune necesară și dialectică una cu cealaltă. Pentru a-ți da seama

de această interacțiune, trebuie să depășești concepțiile pozitivistice despre drept și concepția privatistă despre religie, care domină instituțiile de învățământ superior occidentale. Printre juriști, dreptul este considerat pur și simplu un corpus de reguli și norme, destinate să guverneze societatea. Religia este concepută pur și simplu ca un corpus de doctrine și aplicații menite să călăuzească conștiința personală. Dreptul nu-și are locul pe tărîmul religiei. Religia nu-și are locul în piața publică.

Asemenea concepții sînt, toate la un loc, mult prea înguste pentru ca să admitem interdependența reciprocă dintre drept și religie. „*Dreptul nu este numai un sistem de reguli*”, scrie Harold Berman. „*El cuprinde oamenii care fac legi, care hotărăsc, administrează și negociază.*” Este un proces viu, funcțional, de alocare a drepturilor și îndatoririlor, de a rezolva conflictele, de a deschide canale ale colaborării între numeroși și diferiți indivizi și instituții. Dreptul înseamnă reguli la care se adaugă articularea socială, realizarea practică și elaborarea acelor reguli. Religia nu este numai un set de doctrine și aplicări ale conștiinței personale, ale inimii individuale. Ea este de asemenea, din nou în cuvintele lui Berman, „*oameni care își manifestă împreună intuirea unei preocupări colective a sensului absolut și scopului vieții.*”, a ceea ce Rudolf Otto numea „*ideea de sacru*”. Religia implică anumite creduri, culte, coduri comportamentale, comunități confesionale. Ea implică anumite convingeri și articularea lor socială, îndeplinirea lor practică și elaborarea acestor convingeri.

Aceste largi definiții funcționale ale legii și religiei nu ne furnizează criterii de rezolvare ale cazurilor nelămurite. Nu este întotdeauna simplu să diferențiez între normele legale și cele nelegale, între revendicările religioase sincere și cele contrafăcute. Dar aceste definiții funcționale ale dreptului și religiei asigură un mijloc principial de diferențiere a celor două sfere de idei și a celor două instituții și două metode și forme distincte de studiu: științele juridice și științele religioase, jurisprudența și teologia.

Cu siguranță că în multe ocazii sferile și domeniile legii și ale religiei fie că s-au suprapus, fie că s-au contrazis. Fiecare tradiție religioasă a cunoscut și teonomismul, și antinomianismul: excesul legislativ și spiritualizarea excesivă a religiei. Fiecare tradiție juridică a cunoscut și teocrația, și totalitarismul: sacralizarea excesivă și secularizarea excesivă a legii. Dar în majoritatea epocilor și a culturilor, realitatea dominantă arată că dreptul și religia nu compun o unitate monistică, nici o dualitate antinomică, ci sînt în armonie dialectică. Fiecare tradiție religioasă se străduiește să se împace cu legea, prin atingerea echilibrului între rațional și mistic, între profetic și clerical, între structural și spiritual. Fiecare tradiție juridică luptă să-și lege structurile și procesele formale de credințele și idealurile poporului ei. Dreptul și religia sînt sfere distincte și științe ale vieții omenești, dar ele există în interacțiune dialectică, întrepătrunse în permanență și îmbogățindu-se reciproc.

Se pot distinge multe tipuri de relații între drept și religie. De exemplu, dreptul și religia sînt înrudite *conceptual*. Ambele discipline se bazează pe aceleași concepte fundamentale despre natura existenței și a ordinii, ai persoanei și comunității, a cunoașterii și adevărului. Și dreptul, și religia concep în mod analog păcatul și crima, convenția și contractul, mîntuirea și reabilitarea, dreptatea și justiția, care se combină, inevitabil, în mintea legislatorului, a judecătorului sau a juratului. Conceptul juridic modern de delict, de exemplu, a fost modelat de o teologie ebraică și creștină a păcatului și ispășirii. Conceptul modern juridic al contractelor absolut obligatorii s-a născut în creuzetul teologiei convenției puritane. Conceptul juridic modern al scopului pedepsei își are rădăcina în doctrinele catolice ale ispășirii, dar și în doctrinele protestante ale modurilor de folosire a legii. Și dreptul, și religia se bazează una pe conceptele celeilalte, pentru a-și forma propriile doctrine. Doctrina juridică a pedepsei conforme delictului se bazează pe doctrina teologică a purgatoriului și ispășirii. Doctrina teologală creștină a naturii păcătoase a umanității căzute este bazată pe conceptele juridice de procură, complicitate și răspundere indirectă.

Dreptul și religia sînt înrudite din punct de vedere *metodologic*. Ambele au dezvoltat metode hermeneutice analoage, moduri de a-și interpreta textele doctrinare. Ambele au dezvoltat metode logice, moduri de a deduce precepte din principii, de a raționa pe baza analogiei și a precedentului. Ambele au dezvoltat metode etice, modalități de translație a valorilor și convingerilor celor mai profunde în obiceiuri ținînd de un comportament obligatoriu sau recomandabil. Ambele au dezvoltat metode juridice și retorice, moduri de aranjare și prezentare ale argumentelor și informațiilor. Ambele au dezvoltat metode de a aduce dovezi și a-și adjuceca dispute. Ambele au dezvoltat metode de organizare, sistematizare și predare a materiilor de învățămînt necesare.

Dreptul și religia sînt înrudite din punct de vedere instituțional — în principal în relația dintre biserică și stat, dar și în relația dintre diferite alte grupuri religioase și politice. Juriștii și teologii lucrează umăr la umăr pentru a defini relația corespunzătoare între aceste grupuri politice și religioase, a le hotărî respectivele responsabilități, a le ușura colaborarea, a delimita formele de ajutor și protecție ale unora față de celelalte. Multe dintre marile doctrine constituționale occidentale ale bisericii și statului — teoria celor două orașe a lui Augustin, teoria celor două puteri a lui Gelasius, teoria celor două săbii a Evului Mediu literat, teoria celor două regate a epocii Reformei — provin atît din dreptul civil, cît și din cel canonic, din jurisprudența teologică, dar și din teologia politică. Mare parte din dreptul nostru constituțional al bisericii și al statului este produsul atît al doctrinei juridice și politice a Iluminismului, cît și al dogmei teologice și morale creștine.

Dreptul și religia sînt înrudite din punct de vedere *profesional*. În multe societăți timpurii, și în anumite grupuri și astăzi, profesarea dreptului și a religiei

se face de către aceleași persoane. Cu responsabilități juridice și sacerdotale este investită fie biserica, fie o persoană, șef de trib, oracol, pontif sau rabin. Chiar atunci când cele două profesii sînt diferențiate, ele rămîn îndeaproape înrudite. Profesiunile sînt asemănătoare ca formă. Ambele necesită o profundă educație în doctrină și mențin standarde de admitere foarte înalte. Ambele și-au dezvoltat coduri de etică profesională și structuri interne de autoritate, pentru a-și întări poziția. Ambele caută promovarea colaborării, a colegialității, al spiritului de echipă. Profesiunile funcționează, de asemenea, în paralel. Există afinități între medierea avocatului și intermedierea preotului, între pronunțarea verdictului de către curte și arbitrajul consistoriului, între, binefacerile baroului și bunăvoința diaconatului. Teoretic, ambele profesii slujesc și servesc societatea. Ambele încearcă să fie exemple ale idealurilor chemării și comunității.

Acestea, ca și alte forme de interacțiune, au adus domeniile și științele juridice și ale religiei în dependență reciprocă.

Pe de o parte, dreptul dă vieților și comunităților religioase o structură: ordinea și dreapta credință de care au nevoie pentru a supraviețui și înflori în societate. „*Obiceiuri ale inimii*” juridice le structurează credincioșilor viața spirituală interioară și disciplina, de la pustnicul retras, pînă la fanaticul agresiv. Ideile juridice de dreptate, ordine, căință, dumnezeire, restituire, răspundere, obligație și altele se regăsesc în doctrinele teologice ale multor tradiții religioase. Structurile și procesele juridice, cum ar fi legea canonică creștină, Halacha ebraică și Sharia musulmană, definesc și guvernează comunitățile religioase și credințele lor distincte, ritualurile, moravurile și morala. Fără această structură juridică, religia ar decădea curînd într-un spiritualism deșert.

Pe de altă parte, religia aduce spirit în procesele și normele juridice — sanctitatea și autoritatea de care acestea au nevoie pentru a obține ascultare și respect. Religia inspiră ritualurile din tribunal, eticheta legislaturii, strălucirea biroului executiv, toate acelea care celebrează și confirmă obiectivitatea și egalitatea, adevărul și dreptatea legii. Religia acordă dreptului onestitatea ei structurală, „*moralitatea interioară*”, cum spunea odată Leon Fuller. Regulile juridice și sancțiunile sînt popularizate și cunoscute de toată lumea. Ele sînt aceleași pentru toți, stabile și lesne de înțeles. Sînt aplicate prospectiv și întărite consecvent. Religia conferă dreptului respectul față de tradiție, pentru continuitatea instituțiilor, a limbii și practicii, față de precedent și conservare. Așa cum religia are tradiția talmudică, la fel, dreptul are tradiția dreptului comun (penal), a dreptului civil și tradiția constituțională. Precum în religie, așa și în drept, noi abandonăm practicile confirmate de timp ale trecutului numai cu eforturi, numai cu explicații. Religia conferă dreptului autoritate și legitimitate, prin inducerea respectului față de lege și structurile autorității, prin crearea unei populare „*credințe în adevăr și dreptate, într-o dreptate care transcende utilitatea*”

socială” în cetățeni și subiecții săi. Ca și religia, dreptul are resurse scrise sau vorbite, texte sau oracole care sînt considerate decisive în ele însele. Religia are Biblia și Tora și păstorii și rabinii care să le explice. Dreptul are constituțiile și statutele și judecătorii și agenții care le aplică. Fără acest spirit religios, dreptul ar decădea curînd într-un formalism fără conținut.

Dreptul și religia sînt, deci, două mari sisteme de valori și credințe, care se întrepătrund. Ele își au propriile surse și structuri normative și de autoritate, propriile metode și măsuri de afirmare și amendare, propriile ritualuri și obiceiuri de conceptualizare și celebrare a valorilor. Aceste sfere și științe ale dreptului și religiei există într-o armonie dialectică. Ele au multe elemente în comun, multe concepte și multe metode. Ele se echilibrează una pe alta prin contraponderea justiției cu mila, a dreptului cu dreptatea, a drepte credințe cu libertatea, a disciplinei cu iubirea. Această armonie dialectică este cea care conferă dreptului și religiei vitalitate și putere.

Religia și drepturile omului

Cel de-al doilea punct al studiului meu, care contrazice intuiția, este că religia — în toată multitudinea ei denominațională — trebuie inclusă într-un regim juridic de drepturi ale omului.

Acesta e un punct de vedere controversai — unii ar spune chiar stupid. Căci pînă și marile religii ale Cărții — iudaismul, creștinismul și islamul — par să fie candidați controversați pentru un rol constructiv în regimul drepturilor omului. Fiindcă nici una dintre aceste tradiții religioase nu vorbește fără echivoc despre drepturile omului, nici una nu și-a adunat, de-a lungul secolelor, un palmares exemplar în sprijinul drepturilor omului. Textele lor sacre și canoanele spun mult mai multe despre porunci și obligații decît despre libertăți și drepturi. Pe cît au contribuit teologii și juriștii lor la cultivarea lor, pe atît au fost de opaci la importarea drepturilor omului. Politica lor internă și propaganda lor externă au ajutat la propagarea bigotismului, șovinismului și violenței, în aceeași măsură în care au servit la propagarea egalității, libertății și fraternității. „Sîngele celor mulți” este la ușa sinagogilor noastre, a bisericilor și moscheilor, sîngele dizidenților, al femeilor, copiilor și mai ales al trecătorilor. Ciomegele pogromurilor religioase, ale cruciadelor, jihad-urilor, inchizițiilor și ostracizărilor au avut efecte devastatoare. Naționalismul religios și fundamentalismul au contribuit împreună la provocarea de morți violente și deznădăcinarea, în ultimii ani, a mii de credincioși.

Mai mult, cultivarea modernă a drepturilor omului (cel puțin în Occident) a început la drept vorbind cu cincizeci de ani în urmă, cînd creștinismul și succesorii săi iluminiști s-au dovedit incapabili să-și țină promisiunile. La mijlocul acestui secol nu s-a produs nici a doua venire a lui Cristos, promisă de creștini, nici

orașul ceresc al rațiunii, promiș de libertinii luminați, nici dispariția statului, promișă de socialiștii luminați. În loc de acestea, am avut războaie mondiale, gulaguri și Holocaustul — fascismul nefast și malefic și iraționalismul, față de care creștinismul și iluminismul nu au avut nici o reacție convingătoare sau vreun mijloc de intimidare eficient.

Astfel, mișcarea modernă pentru drepturile omului s-a născut din disperarea ce a urmat celui de-al doilea război mondial. A fost o încercare de a găsi o credință mondială, care să umple un vid spiritual. A fost o încercare de a culege din recolta tradițiilor creștinismului și iluminismului acele elemente rudimentare ale unei noi credințe și noi legi care să reunifice o ordine serios distrusă a lumii. Orgolioasele pretenții ale Articolului 1 al Declarației Universale a drepturilor Omului — *„Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și drepturi. Ele sînt înzestrate cu rațiune și conștiință și trebuie să se comporte unele față de celelalte în spiritul fraternității”* — nu fac decît să lărgescă sfera adevărilor primitive ale creștinismului și iluminismului, fără prea multe repere în realitatea postbelică. Libertatea și egalitatea erau greu de găsit. În cele cîteva decenii anterioare, rațiunea și conștiința își trădaseră flagrant esența.

Deși provenită din disperare, mișcarea pentru drepturile omului a crescut rapid în anii postbelici. Într-adevăr, după 1950, a erupt o veritabilă revoluție a drepturilor. În America și Europa, această revoluție a drepturilor a dus la o puternică mișcare a drepturilor civile „*la firul ierbii*” și la o învălmășeală de cazuri și statute hotărîtoare. În Africa și America Latină, ea a produs agitație, și, pînă la urmă, revoluții împotriva guvernelor coloniale și autocrate. La nivel internațional, Declarația Universală din 1948 a inspirat noi declarații, convenții și acorduri asupra unor drepturi mai puțin evidente, cele mai importante fiind marile acorduri din 1966. În toată lumea, institutele de învățămînt superior au produs o nouă literatură de specialitate, îndemnînd la reforma constantă și extinderea regimului drepturilor omului. În răstimp de o generație, drepturile omului au devenit, așa cum sună faimoasa formulare a lui Nehemia Robinson, „*noua credință laică*” a ordinii mondiale postbelice.

Comunitățile creștine și evreiești au fost moașele active ale nașterii acestei revoluții a drepturilor moderne, iar protecția specială a drepturilor religioase a fost, la început, urmărită în mod activ. La scurtă vreme după încheierea celui de-al doilea război mondial, grupurile religioase individuale au emis aserțiuni confesionale curajoase și manifeste referindu-se la drepturile omului. Cîteva denominațiuni și biserica ecumenică înmugurindă s-au aliat cu ONG-urile evreiești, cultivînd drepturile omului la nivel internațional. Tradiția Bisericii Libere a jucat un rol important în mișcarea pentru drepturi civile din America și dincolo de ea, la fel și evanghelia socială și mișcările democrat-creștine din Europa și America Latină.

Oricum, după exprimarea unui oarecare interes inițial, liderii revoluției drepturilor au clasat grupurile religioase și drepturile lor religioase specifice, într-un capitol cu prioritate redusă. Libertatea Cuvîntului și a presei, egalitatea raselor și sexelor, asigurarea muncii și bunăstării au acaparat mare parte din energia și finanțele revoluției drepturilor. După 1960, anchetele academice și intervențiile activiste în drepturile religioase și abuzurile comise au devenit din ce în ce mai rare și mai izolate, inspirate fiind în egală măsură de propriul interes parohial, cît și de regulile de aur universale. Revoluția drepturilor părea să ocolească religia.

Această depreciere a rolului și drepturilor religiei nu a fost pur și simplu produsul unui agnosticism calculat sau al unei apatii închistate — deși există destule dovezi ale ambelor. Conducătorii revoluției drepturilor erau deseori forțați, din motive de presiune politică sau din pricina resurselor limitate, să se ocupe doar de abuzurile cele mai bătătoare la ochi. Abuzurile fizice — tortura, violul, crimele de război, încarcerarea abuzivă, sărăcirea forțată — sînt mai ușor de depistat și deseori necesită atenție imediată. În situații disperate este mai bine să fii bunul samaritean, decît un bun predicator, să oferi mîncare și consolare, înaintea predicilor și a catehismului.

Tăcerea relativă a comunităților religioase părea să acorde credit acestor priorități ale efortului depus. Cu doar cîteva excepții, dar acelea remarcabile, după 1960 grupurile religioase și-au adus doar o modestă contribuție la teoria, legea și activismul drepturilor omului. Principiile generale, afirmate în manifestele postbelice ale drepturilor, nu au fost convertite în precepte și programe specifice. Susținerea generală a instrumentelor drepturilor omului nu a fost urmată de realizarea unor grupuri de presiune și de eforturi contestatate. Pe cînd majoritatea religiilor principale erau mulțumite de propria condiție sau puteau întoarce și celălalt obraz sau să privească în cealaltă parte cînd era vorba de abuzuri față de drepturile religioase, relativa lor tăcere a făcut un rău considerabil revoluției drepturilor omului.

Deprecierea rolului special și a drepturilor religiilor, începînd cu mijlocul anilor '60 și pînă la începutul anilor '80, a provocat cîteva dereglări în teoria și în practica drepturilor omului în vogă astăzi.

În primul rînd, această depreciere a religiei a sărăcit teoria generală a drepturilor omului. Pe de o parte, a retezat din rădăcini multe drepturi. Dreptul la religie, scria Georg Jellinek exact acum un secol, este „*mama multor altor drepturi*”. Pentru individul religios, dreptul la credință duce ineluctabil către dreptul de a se aduna, de a vorbi, de a practica, a face prozelitism, a educa, a fi părinte, a călători sau de a se abține de la toate acestea, pe baza credinței individuale. Pentru asocierea religioasă, dreptul de a exista implică invariabil drepturile la proprietatea colectivă, la practicarea colectivă a religiei, la caritatea organizată, educația parohială, libertatea presei și autonomia guvernării. A trece peste drepturile

religioase înseamnă a ignora sursa conceptuală, dacă nu istorică, a multor altor drepturi individuale și de asociere. Pe de cealaltă parte, această depreciere a rolurilor și drepturilor religioase a abstras drepturile dintre îndatoriri. Iudaismul, creștinismul și alte credințe adoptă și apără drepturile în scopul protejării îndatoririlor religioase. Un individ religios sau o asociație are dreptul de a exista și acționa, nu în teorie, ci în scopul de a se achita de îndatoriri religioase individuale. Drepturile religioase sînt cel mai potrivit exemplu al acestei legături organice între drepturi și îndatoriri. Prin deprecierea drepturilor religioase, conducătorii revoluției drepturilor au depreciat în același timp aceste legături organice și au ajuns să trateze drepturile în teorie — fără vreo limită evidentă a exercitării sau întinderii lor.

În al doilea rînd, această depreciere a drepturilor religioase a ascuțit diferența dintre teoriile occidentale și neoccidentale asupra drepturilor. Multe tradiții neoccidentale, mai ales acelea de proveniență islamică, hinduistă, budistă, taoistă și autohtonă, nu pot nici concepe, nici accepta un sistem de drepturi care exclude religia. Pentru aceste tradiții, religia este inextricabil integrată în fiecare aspect al vieții. Drepturile religioase fac astfel inerent parte din dreptul la libertatea Cuvîntului, a presei, asocierii, din alte drepturi individuale, etnice, culturale, lingvistice și alte asemenea drepturi de asociere. Nici un sistem de drepturi, care ignoră sau depreciază acest rol cardinal al religiei, nu poate fi respectat sau adoptat. Din moment ce concepția occidentală despre drept domină dreptul internațional, multe societăți neoccidentale nici nu au acceptat, nici nu au adoptat declarațiile internaționale fundamentale și acordurile privind drepturile omului.

În al treilea rînd, deprecierea religiei într-un regim al drepturilor omului a exagerat rolul statului ca garant al drepturilor omului. Dialectica simplă stat contra individ, avansată de teoriile convenționale ale drepturilor omului, lasă în seama statului protejarea drepturilor de toate felurile: prima generație de drepturi civile și politice, a doua generație de drepturi sociale, culturale și economice și a treia generație de drepturi legate de mediul înconjurător și dezvoltare. În realitate, statul nu este și nu poate fi atît de competent în toate — așa cum au demonstrat-o recent eșuatele experimente ale socialismului. O multitudine de asociații voluntare sau structuri de mediere — iar instituțiile religioase sînt importante printre ele — stau între stat și individ. Instituțiile religioase joacă un rol vital în cultivarea și realizarea tuturor celor trei generații de drepturi ale omului. Ele creează condițiile, dacă nu și modelele realizării primei generații de drepturi civile și politice; furnizează un mijloc important, de multe ori principalul mijloc de a veni în întîmpinarea celei de-a doua generații a drepturilor: la educație, asistență medicală, îngrijirea copiilor, organizarea muncii, asigurarea locurilor de muncă, posibilități artistice printre altele. Ele oferă unele dintre cele mai adînci perspective interioare ale normelor creației, administrării și asistenței care stau la baza celei de-a treia generații a drepturilor.

Provocarea secolului următor va fi deci aceea de a transforma comunitățile religioase, din moașe, în mame ale drepturilor omului — din agenți care ajută la nașterea normelor drepturilor, concepute altundeva, în asociații care dau naștere și își hrănesc propriile lor drepturi, norme și practici unice.

Vechile învățături și practici ale iudaismului, creștinismului și islamismului au multe de împărtășit oricărui regim al drepturilor omului. Toate cele trei mari religii ale Cărții au multe de împărtășit unui regim al drepturilor omului. Fiecare dintre aceste tradiții religioase este o religie a revelației, bazată pe porunca supremă de a-și iubi Dumnezeu, pe sine însuși și pe toți semenii. Fiecare tradiție recunoaște un text canonic drept autoritate supremă: Tora, Biblia, Coranul. Fiecare tradiție desemnează o clasă de funcționari care îi păstrează credința și îi face propagandă și cuprinde un sistem lărgit de interpretări autoritare și aplicații ale canonului ei. Fiecare tradiție și-a perfecționat structura legală — Halacha, dreptul canonic și Sharia — care traduce principiile perene ale credinței în principii lucrative în evoluție. Fiecare tradiție a căutat să-și însufle normele religioase, etice și legale indivizilor și comunităților, în viața lor cotidiană. Fiecare tradiție a produs un număr anume din cărămizile care stau la baza construcției unei teorii cuprinzătoare și a unui sistem de legi a drepturilor religioase ale omului: conștiință, demnitate, rațiune, libertate, egalitate, toleranță, dragoste, deschidere, responsabilitate, dreptate, milă, justiție, răspundere, convenție, comunitate printre alte concepte cardinale. Fiecare tradiție și-a dezvoltat propriul sistem intern de proceduri juridice și structuri de protecție a drepturilor, care au servit, de-a lungul istoriei, și încă mai servesc drept prototipuri și modele complementare sistemelor legale laice. Fiecare tradiție își are apărătorii și profesii, vechi și moderni, care lucrează pentru atingerea idealurilor drepturilor religioase, pentru ei înșiși și pentru alții.

În ultimii câțiva ani, fiecare dintre marile religii ale Cărții a început să se transforme din moașă în mamă a drepturilor omului. Schimbările se fac încet, prin adaosuri, uneori controversate, altele chiar fatale — dar procesul transformării pare inevitabil. În tradiția iudaică, Yoram Dinstein, Natan Lerner, Asher Maoz, Aaron Kirschenbaum, David Daube și alții au preluat conducerea. În tradiția islamică, Abdullahi An-Naim, Mohammad Talbi, Adama Dieng și mulți alții dezvoltă acest domeniu. Știu suficient de multe despre lucrările importante în domeniul drepturilor, în cadrul acestor două tradiții, ca să-mi dau seama că nu le pot rezuma în mod adecvat. Știu câte ceva despre transformarea drepturilor omului în cadrul tradiției creștine și către acest subiect mă întorc în secțiunea finală.

Dreptul, religia și drepturile omului: câteva exemple creștine

Biserica creștină mai are de parcurs două etape în transformarea dintr-o „moașă” într-o „mamă” a drepturilor omului. În primul rând, dat fiind palmaresul ei pătat, biserica trebuie să-și recunoască greșelile din trecut în privința drepturilor. Biserica

modernă a parcurs deja această etapă de vreo câteva ori — de la confesiunea celui de-al doilea Conciliu al Vaticanului asupra complicității anterioare la autoritarism, la repetatele confesiuni ale bisericii contemporane de a fi sprijinit anterior apartheidul, rasismul, sexismul, socialismul și antisemitismul. Dar nu este nici necesar, nici constructiv pentru biserică să se complacă în vinovățiile trecutelor violări ale drepturilor omului. Însă a mărturisi păcatele trecute, a face restituțiile necesare și a nu mai păcătui sînt trepte esențiale pentru a face credibilă participarea la regimul drepturilor.

În al doilea rînd, dată fiind noua importanță și precipitare a dezbaterii drepturilor din zilele noastre, Biserica trebuie să fie deschisă unei noi „*hermeneutici a drepturilor omului*”: metode proaspete de interpretare a textelor sfînte și tradițiilor, care vor recupera și vor reimplanta acele învățături religioase și activități care sînt favorabile drepturilor omului. Biserica parcurge cu mai multă grijă această a doua etapă. Biserica romano-catolică a pășit cu curaj, în urma celui de-al doilea Conciliu al Vaticanului, către dezvoltarea unei teologii și apărări rafinate a drepturilor omului. Principalele biserici protestante și ortodoxe au fost mai prudente, susținînd căldicel beneficiile mișcării pentru drepturile omului, fără a dezvolta o teologie perfecționată a drepturilor omului sau o apărare susținută a lor. Recenta eliberare a bisericilor ortodoxe din fostul bloc sovietic și recenta explozie a implicării protestantismului în politica latino-americană, africană și est-europeană, sugerează faptul că aceste tradiții ar putea curînd să pășească, cu mai mult curaj, pe drumul drepturilor.

O „*hermeneutică a drepturilor omului*” ne permite să vedem că tradițiile catolică, protestantă și ortodoxă au avut și au încă ceva de oferit unui regim al drepturilor omului. Fiecare tradiție îmbrățișează norme teologice care furnizează principalele cărămizi în construcția oricărei teorii a drepturilor omului: conștiință, demnitate, rațiune, libertate, egalitate, toleranță, dragoste, deschidere, responsabilitate, dreptate, milă, justiție, răspundere, convenție, comunitate, printre alte concepte cardinale. Fiecare tradiție și-a dezvoltat propriul sistem intern de proceduri legale și a asigurat recunoașterea drepturilor și îndatoririlor membrilor săi, de o manieră meritînd considerația, dacă nu întotdeauna emulația. Fiecare tradiție își are apărătorii și profeții, vechi și moderni, care lucrează pentru atingerea idealurilor drepturilor omului, pentru ei înșiși și pentru alții.

Contrar părerii încetățenite, teoria și practica drepturilor omului nu este nici nouă, nici laică la originea ei. Dimpotrivă, drepturile omului sînt, în mare parte, fructele seculare ale teologiei creștine clasice și care, dată fiind starea lor de astăzi, au nevoie din nou să se hrănească din sînul bisericii. O „*hermeneutică a drepturilor omului*” ne permite să revendicăm roluri de mult obscure pe care tradiția creștină le-a jucat în cultivarea drepturilor omului în trecut. Ea ne permite de asemenea să rebotezăm principii și practici familiare în cadrul acestor tradiții, care ar favoriza dezvoltarea drepturilor omului în viitor.

Următoarele subsecțiuni vor examina, pe rînd, contribuțiile trecute și potențiale la drepturile omului, oferite de tradițiile catolică, protestantă și ortodoxă. Pe cînd fiecare dintre aceste tradiții se bazează pe precedente comune, biblice și patristice, fiecare oferă o perspectivă și o practică unică asupra drepturilor omului, care au nevoie să facă parte din serviciul legal al bisericii, în secolul următor.

Tradiția catolică

Biserica romano-catolică este, paradoxal, prima și ultima tradiție din cadrul creștinătății care îmbrățișează doctrina drepturilor omului.

La începutul acestui mileniu, biserica catolică a condus prima mare „*mișcare pentru drepturile omului*” a Occidentului, în numele „*libertății bisericii*” (*libertas ecclesiae*). În timpul revoluției papale a Papei Grigore al VII-lea (1073—1085) și a succesorilor săi, clerul catolic și-a răsturnat asupra regali și civili și a pus bazele bisericii, ca o corporație legală și politică autonomă, în cadrul creștinătății apusene. Pentru prima oară, biserica și-a revendicat cu succes jurisdicția unor persoane — studenți, clerici, pelerini, evrei și musulmani —, și a unor subiecte ca: doctrina și liturgia, proprietatea ecleziastică, propria organizare și patronatul, căsătoria și relațiile de familie, educația, caritatea și moștenirea, promisiunile verbale, jurămintele și diferitele contracte și toate felurile de delict morale și ideologice. Biserica și-a atribuit aceste revendicări jurisdicționale în parte datorită faimoasei delegări de către Cristos a Sfîntului Petru, prin a-i oferi cheile (Matei 16: 18) — o cheie a științei de a discerne cuvîntul și voința Lui Dumnezeu și o cheie a puterii de a pune în practică și de a întări acel cuvînt și acea voință, prin lege. Biserica și-a atribuit de asemenea aceste noi revendicări ale autorității lor tradiționale, pe baza formei și funcției tainelor creștine. În secolul al XV-lea, biserica se adunase deja în jurul sistemelor holistice ale celor șapte taine ale legilor dreptului canonic, care erau recunoscute în tot Occidentul.

Dreptul canonic medieval era bazat, în cea mai mare parte, pe conceptul drepturilor individuale și corporatiste (iura). Dreptul canonic definea drepturile clerului la oficiile liturgice și beneficii ecleziastice, scutirea de taxe și îndatoriri civile, imunitatea în fața anchetei civile și a mărturiei obligatorii. El definea drepturile organizațiilor ecleziaste ca parohiile, mănăstirile, organizațiile de caritate și breslele de a se forma și dizolva, de a accepta și respinge membri, de a stabili ordinea și disciplina, de a dobîndi, folosi și înstrăina proprietatea. Definea drepturile conformiștilor religioși de a slăvi, a face prozeliți, a menține simboluri religioase, a participa în călătorii sfinte, pelerinaje religioase și de a-și educa copiii. Definea dreptul săracilor, al văduvelor, al nevoiașilor de a căuta consolare, sprijin și adăpost în biserică. O mare parte din bogata dantelărie juridică a dreptului canonic medieval era organizată, ca substanță și procedură, în forma drepturilor. Cu siguranță că aceste drepturi erau însoțite de îndatoriri și nu

reveneau, fără nici o discriminare, orișicui. Numai credincioșii catolici, și nu evreii, musulmanii sau ereticii se bucurau de deplina protecție a drepturilor, iar drepturile lor urmau a fi exercitate prin cuvenitele constrângeri ecleziastice și solemne. Dar formularea medievală de bază a drepturilor la scutire, imunitate, privilegii și beneficii, ca și exercițiul liber al serviciului religios, călătoriei, Cuvîntului și învățămîntului a persistat, incluzînd din ce în ce mai mulți oameni, pînă astăzi.

Dar în parte datorită exceselor Reformei protestante a secolului al XVI-lea, s-au închis ușile acestei elaborări catolice proprii a unui regim perfecționat al drepturilor omului. *Conciliul din Trent* (1545—1563) a confirmat, cu unele modificări, structura internă a drepturilor prevăzute de legea canonică. Însă biserica a lăsat continuarea laică a tradiției medievale a drepturilor omului în mare parte pe seama organismelor nebisericești și a credincioșilor necatolici. Biserica catolică a tolerat în general eforturile protestante și umaniste în domeniul drepturilor, la sfîrșitul secolelor XVI și XVII, construite pe fundamentele dreptului biblic și canonic. Oricum, biserica a devenit din ce în ce mai intolerantă în privința teoriei iluministe a drepturilor, fundamentată pe teoriile laice ale individualismului și raționalismului. Învățăturile iluministe în privința libertăților, a drepturilor și separării bisericii de stat veneau în conflict direct cu învățăturile catolice privind dreptul natural, binele comun și subsidiaritatea. Intoleranța arătată de biserică față de asemenea formulări a permis ostilitatea directă după Revoluția Franceză, mai ales în usturătorul *Expozeu al greșelilor* din 1864. Deși n-a fost împotriva instrumentelor ulterioare cum ar fi *Rerum Novarum* (1891) și *Quadragesimo Anno* (1934), Biserica Catolică a avut prea puțină răbdare cu reformele drepturilor omului și regimurile democrate ale sfîrșitului de secol XIX și începutul secolului XX. În loc de asta, a recunoscut regimurile autoritare și politicile guvernînd națiunile europene, latino-americane și africane unde catolicismul era puternic.

Al doilea *Conciliu al Vaticanului* (1962—1965) și rezultanta acestuia au transformat atitudinea Bisericii Catolice față de drepturile omului și democrație. Într-o serie de impetuoase noi aserțiuni doctrinare — de la *Mater et Magistra* (1961) la *Centissimus Annus* (1991) — biserica a ajuns să susțină aceleași drepturi ale omului și principii democratice pe care le înfierase ardent cu un secol în urmă. Mai întîi, biserica a susținut drepturile și libertățile omului, nu numai în contextul intern, al dreptului canonic, dar și într-un context global, al dreptului secular. Fiecare persoană, conform învățăturii bisericești, este înzestrată de Dumnezeu cu „demnitate, inteligență și liber arbitru [...] și are drepturi care izvorăsc direct și concomitent din însăși această natură.” Asemenea drepturi includ dreptul la viață și la standarde adecvate de trai, la valori culturale „și morale, la activități religioase, adunare și asociere, la căsătorie și viață de familie și la diferite beneficii și șanse sociale, politice și economice. Biserica a accentuat drepturile religioase la libertatea conștiinței, la serviciul religios, la învățămînt,

numindu-le „*primele drepturi ale oricărei ordini civice*”. Biserica a accentuat, de asemenea, nevoia de a echilibra drepturile individuale cu cele de asociere, mai ales cu acelea implicând biserica, familia și școala. Guvernele din toată lumea au fost încurajate să creeze condiții favorabile realizării și protejării acestor „*drepturi inviolabile*” și au încurajat ofilirea oricărui tip de discriminare, fie ea socială sau culturală, bazată pe sex, rasă, culoare, diferențe sociale, limbă sau religie. În al doilea rând, ca un corolar al acestora, biserica a pledat pentru guvernarea constituțională limitată, dezinstituționalizarea religiei și separarea dintre biserică și stat. Largul pluralism al bisericilor și culturilor și inerentele pericole în susținerea de către stat a oricărei religii, au făcut ca biserica să semneze un mandat în alb unor asemenea forme democratice de guvernare.

Al doilea *Conciliu al Vaticanului* și rezultatele sale n-au transformat numai atitudinea teologică, dar și acțiunile sociale ale Bisericii Catolice, respectând drepturile omului și democrația. După acest conciliu, biserica a devenit mai puțin centralizată și mai activă din punct de vedere social. Episcopilor și clerului local li s-a acordat o mai mare autonomie și au fost stimulați să participe în problemele de politică locală și națională, să determine ca noile doctrine ale bisericii să aibă o greutate în probleme politice și culturale. Biserica catolică a fost în consecință transformată dintr-un complice pasiv al regimurilor autoritariste într-un pledant plin de forță al reformei democratice și al drepturilor omului. Biserica catolică este o forță importantă a noului val de democratizare politică ce a cuprins lumea la începutul anilor '70: fie prin declarații și intervenții ale eparhiei și curiei papale, fie prin eforturile clerului local. Noile mișcări democratice și ale drepturilor omului din Brazilia, Chile, America Centrală, Filipine, Coreea de Sud, Polonia, Ungaria și din alte părți se inspiră în mare măsură din învățăturile și activitatea Bisericii Catolice.

Biserica Catolică a ajuns astfel la încheierea unui ciclu. A condus prima mișcare a drepturilor omului din Occident, la începutul celui de-al doilea mileniu. Ea este gata să conducă a doua mișcare mondială a drepturilor omului, la începutul mileniului trei, echipată cu o teologie și o lege a drepturilor omului perfecționate, și cu aproape un miliard de membri în toată lumea. Biserica Catolică oferă o combinație unică de strategii locale și globale, confesionale și universale ale drepturilor omului, pentru secolul următor. În forul său interior și al dreptului canonic, biserica are un cadru distinct al drepturilor omului, care protejează mai ales a doua generație de drepturi: cele care se referă la educație, caritate și asistență medicală, în context sacru și sacerdotal. În forul exterior al lumii și al legii sale seculare, biserica are oricum un cadru universal al drepturilor omului, care pledează în special pentru prima generație de drepturi civile și politice pentru toată lumea. Criticii văd acest serviciu bifurcat al drepturilor omului ca o încercare de a se servi pe sine, pentru a apăra egalitatea și libertatea în afara bisericii și pentru a perpetua patriarhatul și elitismul în interiorul ei. Dar această critică are

prea puțină valabilitate. Dacă serviciul pentru drepturile omului al Bisericii Catolice va fi și în continuare îndeplinit cu zelul dovedit de episcopatul prezent, el promite să aibă efecte monumentale asupra legii, religiei și drepturilor omului în secolul următor.

Tradiția protestantă

Una dintre ironiile mișcării contemporane a drepturilor omului este relativa tăcere a bisericilor protestante. De-a lungul timpului, bisericile protestante au produs cele mai rafinate teorii ale drepturilor omului și au lucrat neobosit la efectuarea reformelor legale care urmau să apere aceste drepturi. Astăzi, multe biserici protestante s-au mulțumit pur și simplu să confirme normele drepturilor omului și să condamne abuzurile, fără o reflecție teologică și colectivă suficient de adâncă. Cu siguranță că anumiți teologi protestanți de frunte s-au ocupat de această problemă în scrierile și conferințele lor. Un mare număr de grupuri protestante din cadrul bisericii, mai ales grupuri feministe și libertiniste, au dezvoltat noi aspecte importante. Dar încă nu s-a ivit nici o teorie, nici un program protestant sistematic în domeniul drepturilor omului.

Ironia face ca, într-adevăr, Reforma protestantă să fi fost, cu toate efectele ei, a doua mare mișcare a drepturilor omului din Occident. Martin Luther, Jean Calvin, Thomas Cranmer, Menno Simons și alți reformatori ai secolului al XVI-lea și-au început cu toții reformele cu o chemare la eliberare — eliberarea conștiinței individuale de legile canonice și controalele supărătoare, eliberarea funcționarilor politici de puterea și privilegiile clericale, eliberarea clerului local de guvernarea papală centrală și asupra controalelor prințare. Pe măsură ce radicalitatea Reformei făcea loc reconstrucției, reformatorii au pus la locul lor numeroase învățături cardinale care erau (și sînt încă) îngreunate de implicații privind nașterea drepturilor omului într-o ordine politică democratică.

Teologia protestantă clasică ne învață că o persoană este în același timp sfîntă și păcătoasă. Pe de o parte, omul a fost creat după chipul lui Dumnezeu și legitimat de credința sa în Dumnezeu. Omul are o chemare distinctă, egală în demnitate și sanctitate cu a celorlalți oameni. El este profet, preot și rege, poate predica, servi și conduce în comunitate. Oamenii sînt deci egali în fața lui Dumnezeu și a semenilor lor. Fiecare om este înzestrat cu libertatea naturală de a trăi, a crede și a-l sluji pe Dumnezeu și pe semenul său. Fiecare om are dreptul la serviciile religioase, la educație, la propria chemare. Pe de cealaltă parte, omul este plin de păcate și aplecat spre rău și egoism. El are nevoie de chingile legii pentru a se abține de la a face rău și a se îndrepta spre căință. El are nevoie să se asocieze cu alții pentru a predica, a sluji și a se conduce cu ajutorul legii și prin dragoste. Fiecare om este, deci, o creatură comunitară. Fiecare persoană aparține unei familii, biserici sau comunitate politice.

Protestanții consideră că aceste instituții sociale ale familiei, bisericii și statului sînt de origine divină, dar în organizare omenească. Ele sînt create de

Dumnezeu și conduse din poruncă divină. Ele sînt egale în fața lui Dumnezeu și sînt chemate să îndeplinească diferite funcții divine în cadrul comunității. Familia este chemată spre a hrăni și crește copiii, spre a-i educa și a-i disciplina, spre a fi un exemplu de dragoste și colaborare. Biserica este chemată spre a propovădui cuvîntul, a împărți tainele, a educa tineretul și a-i ajuta pe cei nevoiași. Statul este chemat să protejeze ordinea, să pedepsească delictele și să sprijine comunitatea. Deși divine la origine, aceste instituții sînt formate prin convenție umană. Asemenea convenții confirmă funcțiile divine, îndatoririle create acestor instituții. Asemenea convenții prevăd aceste îndatoriri, protejîndu-le de păcătoasele excese ale funcționarilor care le îndeplinesc. Familia, biserica și statul sînt astfel organizate ca instituții publice, accesibile și răspunzătoare reciproc și în fața membrilor lor. Biserica trebuie organizată ca o comunitate congregațională democratică, cu separarea puterilor între păstori, vîrstnici și diaconi, alegerea funcționarilor pe perioade limitate ale îndatoririlor lor și participarea imediată a congregației la viața și conducerea bisericii.

Grupurile protestante din Europa și America au turnat aceste doctrine teologice în tipare democratice menite să protejeze drepturile omului; doctrinele protestante ale persoanei și societății au fost turnate în tipare sociale democratice. Deoarece toți oamenii sînt egali în fața lui Dumnezeu, ei trebuie să fie egali și în fața agenților politici ai lui Dumnezeu în stat. Deoarece Dumnezeu a înzestrat toți oamenii cu libertățile naturale ale vieții și credinței, statul trebuie să le asigure libertățile civile similare. Deoarece Dumnezeu le-a dat tuturor chemarea de a fi profeți, preoți și regi, statul trebuie să protejeze libertatea cuvîntului, a predicării și a conducerii în cadrul comunității. Deoarece Dumnezeu ne-a creat pe toți ca ființe sociale, statul trebuie să promoveze și să protejeze o multitudine de instituții sociale, mai ales biserica și familia. Doctrinele protestante ale păcatului au fost turnate în tipare politice democratice. Atribuțiile politice trebuie protejate împotriva naturii păcătoase a funcționarilor politici. Puterea politică, asemenea celei ecleziastice, trebuie distribuită între ramurile executivă, legislativă și judecătorească, avînd toate autocontrol. Funcționarii trebuie aleși pe perioade limitate ale funcției lor. Legile trebuie codificate clar, iar discreția bine păstrată. Dacă funcționarii abuzează de atribuțiile lor, ei nu trebuie ascultați; dacă persistă în abuz, trebuie schimbați, folosindu-se forța, dacă e nevoie.

În trecut, aceste învățături protestante au ajutat la declanșarea cîtorva din marile revoluții occidentale, în care lupta a fost dusă în numele drepturilor omului și al democrației. Acestea au fost forțele ideologice care au impulsionat revolta hughenotilor francezi, a pietiștilor olandezi și a presbiterienilor scoțieni împotriva asupritorilor lor monarhici în ultima parte a secolelor al XVI-lea și al XVII-lea. Ele au fost arme importante în arsenalul revoluționarilor din Anglia, America și Franța. Ele au fost surse importante de inspirație și instruire în timpul mării epoci de construcție

democratică în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, în America și Europa Occidentală. În acest secol, ideile protestante despre drepturile omului și democrație au ajutat la orientarea reformei constituționale în Franța, Germania, Italia și țările iberice, în perioada postbelică și a mișcărilor democratice împotriva autocrației coloniale în Africa și împotriva recrudescenței fascismului în America Latină.

Aceste importante învățături și practici protestante au multe de oferit regimului drepturilor omului în secolul XXI. Teologia protestantă se ferește de extremele reduționiste, și din partea libertinismului care sacrifică comunitatea pentru binele individului, și din partea socialismului, care sacrifică individul de dragul comunității. Ea se ferește și de extinderea exagerată a revendicărilor drepturilor omului, fundamentându-și normele pe ordinea creației, chemarea divină și relațiile în acord. Pe această bază, teologia protestantă izbutește realizarea unui echilibru unic între libertate și responsabilitate, demnitate și umilință, individualitate și comunitate, politică și pluralism.

A traduce aceste principii teologice în practica drepturilor omului este poate cea mai mare dificultate care stă în fața bisericilor protestante, în viitorul apropiat. Tradiția protestantă are nevoie de propriul său Vatican II, propria sa evaluare cuprinzătoare și colectivă a rolului său viitor pe scena drepturilor omului. Bineînțeles, congregaționalismul protestant militează împotriva unor asemenea acțiuni colective, așa cum o fac și numeroasele animozități vechi între sectele protestante. Dar acum nu este nici vreme și nici nu merită să dăm importanță snobismului denominațional sau altor nerozii. Protestanții trebuie să-și semene propria lor sămânță, distinctă, a drepturilor omului, atâta vreme cât câmpul le este încă deschis. Altfel, în secolul care vine, recolta va fi mică și nu va fi loc de autocompătămire.

Tradiția ortodoxă

Bisericile ortodoxe mediteraneene, din Europa de Est și Rusia și-au bazat teologia drepturilor omului mai puțin pe demnitatea persoanei, și mai mult pe integritatea legii naturale și a comunității umane. Bisericile ortodoxe cred într-o lege naturală care e în același timp scrisă în inimile tuturor oamenilor și rescrisă în paginile Scripturii. Legea naturală prescrie o sumedenie de îndatoriri pe care fiecare om le are față de ceilalți și față de Dumnezeu: să nu ucizi, să nu furi, să nu mărturisești strâmb, să nu ai alți dumnezei și altele. Căderea umanității în păcat a provocat adeziune față de asemenea îndatoriri morale, strict necesare supraviețuirii comunității umane. Dumnezeu a chemat statul să-și asume principala răspundere pentru întărirea prin lege a acelor îndatoriri morale esențiale acestei supraviețuirii.

După teologia ortodoxă clasică, drepturile omului sînt pur și simplu reciprokele acestor îndatoriri morale prescrise în mod divin. Datoria morală a omului de a nu ucide, a nu fura sau a nu mărturisi strâmb împotriva aproapelui dau naștere drepturilor celuilalt la viață, proprietate și demnitate. Datoria morală

a individului de a nu avea alți dumnezei sau de a nu jura strâmb, dau naștere la dreptul de a sluji dumnezeul potrivit și de a jura cinstit. Pentru fiecare îndatorire morală, învățatură a legii naturale, există un drept moral reciproc. Așa cum statul trebuie să traducă îndatoririle morale în îndatoriri legale, el trebuie să traducă drepturile morale în drepturi legale.

Pe baza acestei etici biblice străvechi, bisericile ortodoxe susțin un sistem triplu supraetajat de drepturi și îndatoriri: (1) un sistem creștin sau „evangelic” de drepturi și îndatoriri, bazat pe principiile legii naturale a Scripturii, întărite de dreptul canonic al bisericii; (2) un sistem de „morală comună” al drepturilor și îndatoririlor, bazat pe principiile legii universale naturale, acceptate de persoanele raționale în toate timpurile și locurile, principii întărite de agenți mirali din interiorul comunității; și (3) un sistem legal de drepturi și îndatoriri, bazat pe legile constituționale și nevoile sociale ale comunității, care sînt întărite de legile pozitive dintr-un stat. Biserica nu este numai răspunzătoare pentru menținerea celor mai înalte standarde ale drepturilor și îndatoririlor morale printre credincioșii ei, dar ea slujește și de agent moral în comunitate, cultivă înțelegerea „moralei comune” și admonestează pastoral și profetic pe aceia care violează această morală comună.

Conform tuturor acestora, episcopia ortodoxă a emis numeroase manifestări asupra drepturilor indivizilor, bazate pe legea naturală și a condamnat violările drepturilor omului, mai ales în Balcani, Europa de Est și Uniunea Sovietică. *Congresul Mondial al Episcopilor Ortodocși* (1978), de exemplu, a salutat cea de-a treizecea aniversare a Declarației Națiunilor Unite, prin chemarea: „*Cerem neîntârziat ca toți credincioșii ortodocși să nemurească această ocazie rugîndu-se pentru aceia ale căror drepturi ale omului sînt negate sau violate; pentru aceia care sînt hărțuiți sau persecutați pentru convingerile lor religioase, fie ei ortodocși sau neortodocși, în multe părți ale lumii.*” Doi ani mai tîrziu, cel de-al 25-lea Congres Clerico-Laic al Arhidioczei Ortodoxe Grecești din America de Nord și de Sud a pronunțat, sub imperiul „legii naturale universale” că „*drepturile omului constau din acele condiții de viață care ne permit o dezvoltare deplină și folosirea la maximum a calităților noastre umane de inteligență și conștiință și satisfacerea nevoilor noastre spirituale, sociale și politice.*” S-a atras apoi atenția „*regimurilor totalitariste și asupritoare să restabilească respectul pentru drepturile și demnitatea individului și să asigure exercițiul liber și neîngrădit, de către toți cetățenii, indiferent de rasă, etnie, orientare politică sau religioasă, al acestor drepturi vitale.*”

Spre sfîrșitul secolului XX, bisericile ortodoxe din Rusia, Balcani și Grecia s-au orientat și ele spre o doctrină a separării bisericii de stat. În mod tradițional, bisericile ortodoxe susțineau că autoritățile civile erau trimise de Dumnezeu, chemate să guverneze „*politica externă și vremelnică a bisericii.*” Ele acceptau astfel controlul civil asupra multor probleme de organizare și administrare

ecleziastică. Odată cu formarea unui stat ateu în Uniunea Sovietică, un stat musulman în Balcani și un stat din ce în ce mai antagonist în Grecia și Turcia, din rațiuni care privesc propria sa supraviețuire, biserica s-a deplasat spre o doctrină a separării bisericii de stat.

Cea mai mare provocare a drepturilor omului, care stă în fața tradiției ortodoxe în secolul următor va fi ajutorul pe care aceasta va trebui să-l dea călăuzirii reconstrucției culturale și constituționale a societăților post-socialiste în Europa de Est și fosta Uniune Sovietică. Căderea Zidului Berlinului nu a adus numai libertăți noi acestor — de multă vreme închise — societăți, dar a adus și un nou libertinaj. Aceste societăți se confruntă acum cu degradarea morală, cu dizlocarea economică și cu suferința umană, la o scară fără precedent. Ele se confruntă cu renașterea vechilor dușmăanii între rivalii religioși și culturali, anterior ținuți în frâu de un asupritor comun. Ele se confruntă cu un influx masiv de misionari străini, religioși și economici, care le oferă sisteme de convingeri și practici flagrant diferite de cele promovate de statul socialist prăbușit și de lupta bisericilor ortodoxe. Un adevărat război al sufletelor a izbucnit așadar în fostul bloc sovietic — o luptă pentru revendicarea sufletului tradiției morale și culturale al acestor noi societăți, o luptă pentru menținerea aderenței și aderenților la vechile biserici ortodoxe.

Doctrinile abstracte ale drepturilor moderne ale omului vor avea prea puțină relevanță în aceste societăți din care lipsește o constituție puternică și o practică sistematică a constituționalismului. Oricare ar fi formele lor locale, această nouă dezvoltare constituțională va avea mult de câștigat din teologia tradițională ortodoxă a drepturilor bazate pe îndatoriri și a acțiunii sociale bazată pe drepturi, a bisericii.

...

Anul trecut, primind Medalia Libertății în Philadelphia, președintele Cehiei, Vaclav Havel, avertiza un public american uluit: *„Conflictele culturale sînt în creștere și sînt mult mai periculoase astăzi decît oricînd altcîndva de-a lungul istoriei. Sfîrșitul epocii raționalismului a fost catastrofal, deoarece acum membri diferitelor culte tribale se războiesc unii cu alții. [...] Prăpastia dintre rațional și interior, obiectiv și subiectiv, tehnic și moral, universal și unic se adîncește din ce în ce mai mult.”* Și a urmat o lungă listă de exemplificări, care l-a lăsat pe cel mai euforic dintre spectatori privind neliniștit peste umăr.

Dar apoi, așa cum face întotdeauna un bun poet dramatic, Havel a conchis cu aceste cuvinte, cu care voi concluziona și eu: *„singura speranță reală a oamenilor este astăzi, probabil, o renaștere a certitudinii că originea noastră este Pămîntul și, în același timp, și Cosmosul. Această conștiință ne furnizează capacitatea transparenței sinelui. Politicienii pot repeta de mii de ori în foruri internaționale că bazele noii ordini a lumii trebuie să fie respectul universal pentru drepturile omului, dar acest lucru nu va însemna nimic atîta vreme cît acest imperativ nu derivă din respectul față de miracolul existenței, miracolul*

universului, miracolul naturii, miracolul propriei noastre existențe. Numai acela care se supune autorității ordinii universale a creației, care apreciază dreptul de a fi parte din aceasta, de a participa la aceasta poate să se aprecieze cu adevărat pe sine și pe semenii săi și să respecte și drepturile lor, la fel.”□

Traducere de Alina Cadariu

*

John WITTE, Jr. (n. 1955) a absolvit dreptul la Harvard Law School în 1985, Cambridge (SUA), și este profesor de drept și etică la Emory Law School, ținând totodată cursuri și la universitățile din Oxford, Toronto, Heidelberg, Tübingen etc. A publicat șapte cărți, între care **Perspectiva globală a drepturilor religioase**, și peste 60 de studii.

John Witte, Jr., *Law, Religion, and World Peace*, elaborat pentru The Tami Steinmetz Center for Peace Research, Universitatea din Tel Aviv, publicat cu permisiunea autorului.